

גם עת נגזר משרשיו
על פני ימים קולם קשב,
אימן עמדי.

על מרומיו נסו דפקי,
קרא עבים, מלשד ברכי,
מול אפקים חתר חתר.

הנה אחר אשר נשק
שוליה שמש טרם אזר.

ש. כס

טבת ה'רצ"ג

שעשועים בשירת ביאליק

מאת ד. שמוק

א

כל מי שיבקש לעמוד על פנת-השעשועים ביצירתו של ביאליק ולברר את הצדדים שבאו לו למשורר בדרך הכונה הברורה יוכל בודאי ללמוד וללמד כיצד ידע המשורר להעזר באוצר-בלום של שמושי-דבור. גם ידיעה זו חשובה כשהיא לעצמה. אך אין להכיר יחודו של המשורר בפנה קטנה זו – ואין בפנה הקטנה אלא מה שיש בכל מערכות-היצירה, כי אחד הוא החומר ואחת היא הרוח בכל חלקי-הבנין – אלא אם מצרפים גם – נוסחה אחרת: בעיקר – את הצדדים שעלו כלאחר-יד. כמכתת-שביבים משפע של אור שאינו מרגיש בבזבוזו. אמת שהצר המכוון זוכה בהשלם בנין ודמות, אך הוא מראה לנו את היצירה לאחר שחלה בה יד הביורר והנפוי הייג: ידה-בקורת, ואילו הצד שאינו מכוון, בין מתוך שהמשורר לא הרגיש בו ובין מתוך שלא ראה לזכותו בטפול מיוחד (ודוק הענין העמוק הוא שרואה להסתתר בקטנה, שבעליו יזלזל בו ולא ינהג בו בקורת חמורה) הוא שמגלה לנו את עצם-היצירה והליכותיה. וכשם שכל מי שמבקש לעמוד על עצמו ועיקרו של המשורר במערכותיו הגדולות מצווה ליתן דעתו גם – נוסח אחר: ביחוד – על הצד שאינו מכוון, הנחבא בשפולי-שבילים, שנגלה זעיר פה זעיר שם ומתעלם תוך כדי גלוי, כך גם המבקש לעמוד על פנה קטנה, כפנת-השעשועים, מצווה שלא להסתפק בראית האילן והניר שגבהו של זה ומרחבו של זה עומדים גלויים, אלא לראות גם בשיחים ובאבי-הנחל, ואין הוא רשאי להראות חבה יתירה לכל שנאצלה עליו כוונה שמדעת של המשורר.

עיקר כונתו של שעשוע המלים וכיוצא בו הוא לכנס שני צלילים המורים על שני ענינים אויבים, זרים, רחוקים – בקצור: אחרים – לדפוס אחד, ככל האפשר לדפוס שוה לחלוטין, ולמזגם בתוך הדפוס הזה כאילו היו ענין אחד. לשם כך צריך כמה וכמה דרכי-עקיפין, כי לא קלה היא המלחמה במציאות היודעת ענינים נפרדים ומקיימת ענינים נפרדים ושאינה מתירה אף את בטול-ההפרד שבה ששעשוע.

נמצא שעלינו להכחין בשעשוע כמה וכמה דרגות וגוונים. קודם נפליג לדרך זה, שבה ההשליה כאילו באה על סיפוקה הגמור. ועמק השרון וגבעת הלבונה היתנו את מורם את נרדם?

זאת פובליציסטיקה – ופרץ התרגו לשמע הרברים האלה, ואמר. שוהי שירה גדולה וכבירה, מחוץ למגמה הפוליטית שבה. פרץ קרא לפנינו קטעים מתרגומה של הפואימה באידיה (כמדומה לי, שנרפסה בתרגומו של פרץ), כשפנשתי אחר-כך כפטרבורג את וו. זבוטינסקי ספר לי שהוא לומר עברית על-פי "משא נמירוב", כשיש פואימה כזו בעברית כדאי ללמוד את הלשון, אמר ובקש ממני, שאקרא עמו יחד את הפואימה, מפני שהוא מתעתד לתרגמה לרוסית, והוא רוצה לדעת אותה על בוריה. רק אחד היה בין הסופרים, שבאתי אתם בשיחה, שהתרגו על "משא נמירוב", זה היה המספר י. ברשדסקי, מפני המלה "ערלים" שבשירה זו, שלפי דעתו אין בה מן האסתטיקה ומן המוסר.

יותר משתי שנים אי-אפשר היה להרפים את הפואימה הזאת כמו שיצאה מעטו של ביאליק, בלי שום השמטה, מפני שהיתה עוד ברוסיה בקורת קודמת לדפוס, אבל בשנת 1906 כבר אפשר היה להדפיס ברוסיה חוברות וספרים מבלי להתחשב עם קפריזה של צנזור המתירא מפני הרכונו של עולם. אז נתן שם חדש לפואימה: "בעיר ההרנה", אולם רבים זכרו אז את השם הקודם, "משא נמירוב" מבלי לדעת כי השם "נמירוב" הוא המצאתו של המומר ישראל לנדוי כתרים מפני המלשינים.

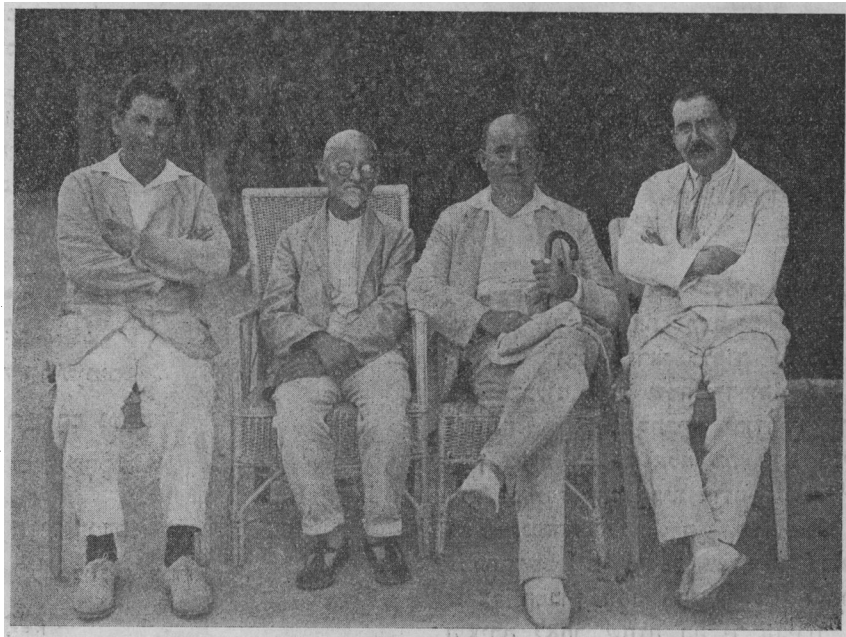
ביאליק

בתמונה רבת-ימים
ראיתי תרן רם נפתח
אל מול שחקים.
מסביב הליל דקדקם –
וצל על צל בלי-ניב צמח
מפצמקים.
ויהי נק אד עולה כביר
ומתנצב כמזרמים,
ורוח אין אשר תעיר
זה ים רובץ בלוא, שזמם,
כלי מרחקים...
אזלת-ידו של הור עני –
ציר קדמון נדאי גלם.
אכל הנה אחר ענק
אשר הרהיב ראשו תרם
מבעד לאד אל המרחק.
לחזות-סופה האימתנים,
מפרקי-אש-העננים,
קרא בשם.
הנה אחר אשר ינק
מלשד שרשי יצרות-העד.

אלא במקצת. לשליש ולמחצה, והם עומדים לפנינו בשביל הבינים, שבו שתי המלים בנות-ההוראות השונות בקשו להפטר מיחודם המפריד ולכלל איחוד ממוג, ויהא זה מיווג שבהערמה: לא הגיעו.

אך נחזור לנתיביה שלמות ונראה בו דרגה מעולה יותר, שהרי בדוגמאות הקודמות היו אמנם המלים שוות לעין ולאוזן, אך נכדלו מהצד הדקדוקי. נביא איפוא דוגמה שלקוי זה אינו מצוי בה: "סיד שיח כל שיח" (אל הצפורי) ונמצא שם-עצם כנגד שם-עצם, החלוקים בהוראה בלבד, כי בראשונה הכונה היא לשיח המורה על דבור - וכך אנו מוצאים, ואשמע סיד שיח עליהם" (בשדה) - ובאחרונה לשיח המורה על גידול קרקע. כדי לראות שלמותו של שעשוע זה נעמיד לידו נסיונות שלא

ההקיצ משנתו השב ביערים הלבנון הישן הנרדף? (אל הצפורי). כאן צורת-השחוק היא שלמה מצד צלולה ומראה, אלא שאותה מלה עצמה משמשת בשתי הוראות והיא נפרדת מצד דקדוקי. לראשונה לפנינו שם-עצם (נרדף=בושם) שאות-שרת-כך נקרא לשם קיצור כל אות שאינה מן השורש-(מצורפה) לסופו ולאחרונה לפנינו שם-פועל (רדם=נום) שאות-שרת מצורפה לתחילתו. כדרך זה נמצא בדוגמה אחרת: "קל כנשר עז ננמר - טעמי לקח, רוחי נמר" (השיר אליילי הנעורים), שלא נכנס לכתבים, נדפס ב-פרדס" תרנ"ד, שבה לפנינו שם-עצם (נמר=חיה דורסנית) ושם-פועל (נמר=נמר=מור), וכן: רמון פז יש שם בין עליו ואין מי שיברך עליו" (בין נהר פרת ונהר חדקלי), אלא שכאן המלה הראשונה היא שם-עצם (עלה שבעץ) שצורפו לאותיות-

ביאליק בחברת סופרים בזכרון-יעקב (בשנת הרפ"ו), לשמאלו: י. בורלא, לימינו: בן-עמי, ש. שטרייט

הצליחו להגיע לכלל השליה של אחדות גמורה ושניסו בהם משוררים אחרים: "כל אבן תבן, כל שיח ושיח" (יל"ג), מפתח שפתיים, "שם שיחים ושיחוי" (אד"ם: "מיכל דמעה"), אנו מוצאים שם, אמנם, אחדות של אותיות השורש, אבל צד המראה, הצלצול והדקדוק אינם שווים, שלא כדוגמה שלנו. אח לאותה דוגמה הוא: "על הקץ בוער אש, על השלחן הנר, בוא אלי והתחמם אף אובד" (כיום קיץ יום חום), שהצד השהה הוא בראיה ובשמיעה, ואף מצד הדקדוק - שני שמות-עצם, - אלא שאח אחד מורה רצפת-גחלים והאח האחר אחוה. ואפשר להוסיף: "אשר כלה קיצו ויבוא תרפן - ושב לימי עלומיו וזכר ימי תרפן" (על אילת השחר), שאנו מוצאים בהם צד שווה מבחינת הצלצול והמראה והדקדוק - שני שמות עצם, - אלא שהשמעות שונה, כי פעם אחת מנשבה צנת-אויבו של הקיץ ובפעם האחרת ניבט בנו זיוה-העלומים (ולא בכדי קירא חכם אחד באיוב כ"ט ד': "כימי פרחי"). והוא הדין בדוגמה: תמרות הבל, צלילי זוג - פני להבים זוג וזוג" (משירי החורף), שפעם אחת נשמע לנו אותו זוג (=זוג) בנעימת-צלצולו, לפי שהוא כלי-צלצול ופעם הוא מופיע לנו כצמד-חמד. ויש שדרך זה מעין חידוד חבוי בו: "לא רב צבאך, המורה, אך לנו יש רב" (לאחד העם), לכאורה שתי המלים שם-תואר אחד חן.

שרשה שתי אותיות-שרת, והאחרונה היא מלתי-חס, שגם לה מצורפת אותיות-שרת אלו. כדי שיובלט לנו צד-השלמות שבשעשוע זה נראה על נסיונות אחרים של המשורר לשעשע באותיות-שורש אלו ונראה שאין בהם השלם: "עלה נובל מעץ אוזב עולה בגלי" (אכן חציר העם), כאן השנוי אינו מרובה כל-כך, כי ההבדל הוא בניקוד בלבד, אך במשלים האחרים השנוי גדול יותר, למשל: "ועט מעיל מלמעלה" (דון קישוכ), שכאן שני שרשים אחרים לפנינו (מעיל=מעל, כמו בגד=בגד-ומלמעלה - עלה). הצד הדקדוקי, הצלצול והמראה שונים, אלא ששתי אותיות-השורש המשותפות לשתי המלים הן שמעלות לפנינו איזה רישום של קרבה, הנראית כזוהת, וכן הדוגמה: "מבית לפרוכת של העלים - אי בודד לו כעין עולם שלם" (הברכה), שגם בה שרשים שונים (עלים=עלה, עולם=עלם), ובדומה לכך: "ועלי וגנות טוחם אתם ועולל לכם" (יוליוס קיסרי), או "האם לא עלה קול נערת אחוננו ועולל מעריסה יגביה ראשו" (והיה כי יארכו הימים), וראה גם: "עץ לא ירעיד עלי עלה ולא ינוד לי עשב" (מי אני ומה אני), ודרך אחר: "את כובד העל מעל צוארנו פרקה" (מתי מדבר), בעצם בקשו גם הנסיונות האלה להגיע לשלמות, שזכתה בה חברתם הראשונה עליו=עליו, אלא שלא נסתייע הרבה בידם, הם לא השיגו מבוקשם

ואחפר יום ולילה אֶת קבריכם" (לפני ארון הספרים). שכלי-
 החפירה והמלה המצרפה את פעולתו לנושא שלה אחת היא.
 וכן: "כל ימי אנוע אֶשׁוּט – כצנינים הייתי לשכני
 ולשוטט" ("אגרת קטנה"), שורש שוה (שוט) מתפצל לשם-
 פועל המורה על הנדירה ולשם-עצם המורה על כלי-מפגע (והיה
 לכם לפח ולמוקש ולשוטט בצדכם ולצנינים בעיניכם, יהושע כ"ג,
 י"ג). או: "וירא כי אין סוף וינד ראש – ופניו לענה וראש"
 (אלוף בצלות ואלוף שום). שתחלה אותה מלה מורה על
 הגלגול וְאָחַר על צמח שרעלו מחלחל בו (המקונן אומר בפרק
 אחד גם: "ויקף ראש ותלאה" וגם, לענה וראש). אך המשורר
 נוקט גם בהבדלת-המלים בנקודה אחת: "מלא נקלה ורוש –
 מכף רגל עד ראש" ("אכן חציר העם") ונוטל את הצד השהו
 שבמראה-המלה. וראה גם אפשרות של תוספת-גיוון: ראש-פתנים
 אכזר אתה לך שֶׁע למדתני; האיש אשר שם מטרה לחצו ראש
 בנו הילד" (וילהלם טל"ה), שכאן יש מלבד השעשוע השלם גם
 תוספת (ראש-רשע), שבה צד שוה בשתי אותיות-שורש משותפות.
 לאחרונה נזכיר עוד שעשוע שלם: "שקד נהג על יד הַהֶגְהָה
 מיל ניר-עין, מיל בן-הַהֶגְהָה" (המכונית, שיר שנדפס ב"בוסתנאי")
 ובו מלה שתחילה היא מכשיר-הכניון לכלי-מסע ואחר-כך היא
 מחשבה, אם גם לא מאותו הגה שאינו אלא תורה.

ענין לעצמו הן הדוגמאות שהצורה הדקדוקית, ביחוד
 אותיות-השֶׁרֶת, נוטלה משלמותו של השעשוע, וכן: "וברוח אל
 צְבָאוֹת אגבר חילים – שנפלו על הררי הַצְבָּאִים חילים"
 (על סף בית המדרש) – וראה בדומה לכך, "וְצָבָא צְבָאִים
 רבים לראותו באו" (יליג: "ביקור חולים") – שהפרש סימני-
 המין במספר רבים מכשיל את שלמותו של השעשוע, וחובה
 להעיר על האסוציאציה התנכית, שבה מרומז כבר שעשוע זה:
 "אנשי צבא למלחמה – וכצבאים על ההרים למהר" (דהיי א,
 י"ב, י"ח), ואולי כדאי לציין, שיליג נמשך יותר אחרי דיוקן
 של הכתוב.

ב

לפי שעה לא טרחנו אלא בסוג-השעשועים, שלפי סימניו
 החיצוניים הוא נראה כמעולה במעלת-השלמות, ואם הבאנו
 דוגמאות אחרות לא הבאנו אלא לשם הבלטת הסוג והארתו.
 עכשיו נוריד עצמנו לדרגה נמוכה יותר מדרגת הצד השהו
 המשוּלש, שהרי באמת-השעשועים שמורים גם סוגים אחרים,
 סוגים שלמראית-עין פחותים הם. קודם כל מכוונים אנו לסוג,
 כשבין שתי המלים יש הפרש קטן, שלפעמים אינו נתפס אלא
 בראיה, ואילו האוזן אינה טועמה בו אלא לאחר שהתפיסה
 מעמידתה על ההוראה השונה של המלים. קח דוגמה לא
 מהמושלמות שבאותו הסוג: "כחרד ונכלם שיר זמיר מתגנב
 לְאָזְנוֹ – יגידו מה נמהר השיר מה איננו בְּעֵתוֹ" ("שירה
 יתומה"). כאן רואים אנו שני הפרשים, ששתי אותיות נתחלפו
 באותיות אחרות, כל אחת באות אחרת בת-מוצאה. כדוגמה
 זו אנו מוצאים: "מרחם אל אשפה כסוחה הַפְּלִתִי לא רוחץ
 מחלאה (נוסחה ראשונה: מצואה) בסחבות תַּלְתִּי" (הרהורי
 לילה). אלא שכאן האות הראשונה שנתחלפה בבתי-מוצאה (ה"א –
 ח"ית) מורגשת, ולא כן קודם לכך (לבני גולת-אשכנז הקוראים
 אלפין כעיינין). אך אפשר גם להביא דוגמאות שההפרש הוא
 באות אחת בלבד, שמתחלפה בבתי-מוצאה: "לא עיני הרהיבו
 מלואות ראשיכן, לא לבני הרחיבוי" (בשדה). וכן תמצא מסוג
 זה (הא כנגד חית): "חתול ביתנו עודו הוֹזֵה עַם עֵבְרִים יַעֲשׂ
 הוֹזֵה" (בחשובתי), והקדים המשורר: "וחמתו בחגזים ההוזים

אלא שהמשורר התייז בכוונה את המלה האחרונה שנהא למדים, שהוא
 מכחיר את המורה שלו בכתר הרבנות. ותוספת-דוגמאות: תפוח
 צָח וְאָדָם – אני פערתי פה וְאָדָם" (בשל תפוח), שכאן
 לפנינו בתחילה שם-תואר המורה על אדומימתי של התפוח ואחר-
 כך שם פועל המורה על הדממה, שתיקת-הפה הפעור. ושוב
 נביא לשם הבלטת-השלמות נסיונות אחרים של המשורר באותיות
 שורש (דמ) אלה, שלא הצליחו אלא בחלקם: "ובידך תמשש את
 הכסת המטונפת ואת הכר הַמְאָדָם, מרבץ חויירי יער ומרבעת
 סוסי אָדָם" (בעיר ההרגה), ודרך אחר: "כי חקר אין לרוח
 אָדָם – יש אוהב בגלל תפוח אָדָם" (בשל תפוח, בפסקה
 שלא נכנסה לכתבים ושנדפסה לראשונה ב"אשכול" של ע.
 גינציג), שכאן ההבדל שבצלצול אינו אלא בנקודה אחת בלבד.
 כך אפשר כנגד השורות: "אם סגר עלינו מדברו אל נָקָם, במעט
 נגע בנו שיר עזו ומרי וְנָקָם" (מתי מדבר), ששם-עצם (שורש:
 נָקָם) ושם-פועל (שורש-קום) ניתנו בצורה שוה, להעמיד את
 השורות האלו, שבהן השעשוע לא עלה כל-כך: "אם נעור כל
 הגוי וְנָקָם ויאמר נָקָם" (אין זאת כי רבת צרתנו), או: "ואוי
 לכם בקום הנקמה" (שם). דוגמאות מתוקנות ביותר הן:
 "וראתם לכם יָד בראש דרכים לעין רואים – וכאשר פשטתם
 יָד תפשוטו" (בעיר ההרגה), שכאן היד הראשונה אינה יד
 ממש, אלא מעמד בדרך והאחרת היא יד ממש (ובאסוציאציה
 של יד-מצבה העשויה כי פשוטה – כדרך מצבות-קדומים – יש
 משם מתן-סמל ממצה ומחריה. אלא שהאסוציאציה מפליגה לא
 לבד ליד אבשלום וכדומה, אלא גם ליד על אֲנָךְ). בדוגמא זו
 כדאי לציין, שאין שתי המלים סמוכות בשורה אחת, אלא מרוחקות,
 מה שמגביר את צד-ההפתעה, אם גם אינו נתפס עם הקריאה.
 אלא הדהצלצול הדומה נגרר – ודרך זה של המשורר אינו כדרכם
 של קודמיו, שהיו נוהגים להסמך דוקא את מלת-השעשוע
 לחברתה, כסמיכות שמצאנו בדוגמאות הקודמות וש אפשר למצוא
 אותה גם בשורות: – ועד תומך-הַפְּלִתִי, נחפו החוצה בדבר
 שר חצר הַפְּלִתִי" (אלוף בצלות ואלוף שום), שכאן צד שוה
 במראה ובצלצול ובדקדוק, אלא ששם-העצם האחד מראה על
 כלי-הטויה ואחר על מחוץ במדינה והשעשוע מגלה את הצד
 השהו. העיגול (כי גם הפלך-המחוז בקצת לשונות תופס לשון
 עיגול: בְּצִירָק, אֲקָרוֹג וכדומה). ועוד נראה בדוגמה כזו: "כי
 מראה תכלת יש לרקיע וְעֵין יְרוֹק לדשא – אשר רק אחת
 תזכה להם עֵין הילד" (אחד אחד ובאין רואה), כשמלה אחת
 מתפצלה לשני מושגים, פעם נהוראה של צבע ופעם בהוראה
 של כלי-ראיה. סימן-הפרש הוא לנו כאן המין (עין-צבע ירוק;
 עין-כלי-ראיה תזכה), אלא שנעיר כי באמור לנו המשורר:
 "וְעֵינָם כנחשת מועמה – גבות עֵינֵיהֶם חרדות" (מתי מדבר),
 וכן "מרום בלב עז ישא עֵינֵי, ויצא משפט צדקם מזהירים שם
 לנצח בעֵינָם ובעצם תומם כעצם כוכבי הנוגה" (וילהלם טל"ה),
 או: "והמפשיטו והמפלחו דמע תדמע עֵינֵנו, על כן לא יאכלוהו
 השועים בעֵינֵנו" (אלוף בצלות ואלוף שום), אין אנו יודעים
 אלא את עינה של העין הרואה, אך כשהמשורר בא אלינו ואומר
 לנו: "כהתה עלי מעט עין-העולם וזהרו הועם" (ספיח),
 וכן "המים כהתה עינים" (שם), נהיר לנו מתוך כהות זו, כי
 הצבע והעין משמשים כאן בערבוב ואנו רואים את צבעו של
 העולם והמים כאותה עין ממש המכה עלינו את גלגל-האורה.
 בדוגמאות האלו לא הושגה השלמות של הדרך הראשונה ואפשר
 לספח אל הנסיונות האלה גם דרך אחר: "על כן תרע עֵינֵנו –
 אותך עֵינֵן מאז" (וילהלם טל"ה), שפעולתה של העין נגלית לנו
 כמשטמה. וראה גם דוגמאות: "כלי נר ופנס עם הָאֵת גששתי –

החי, וכלום אריה מת אינו מעלה על הזכר את האריה ששמשון מצא דבש בגויתו (והעיר חכם אחד, שלא בא הספור ההוא אלא מתוך שעשוע מלים, שכן המלה אָרִי פירושה כפול: אריה ודבש). אל הסוג הזה יש ליחס גם: „תושע לך עֵתָה – אֶתָה הרב להושיע“ („וילהלם טל“). ובמדת־מה גם: „ולמה לב אומלל תבקש לְהַבֵּל מרגוע בבכי נחומים בְּאֶבֶל“ (הרהורי לילה).

במערכה זו קובעת מדור מיוחד לעצמו דוגמה אחת שכבר הזכרנו בדומה לה ושגלויה אינם מצטים: „ואם תהו נקשתם אור שמש לְעֵינַי, צאו ובראוהו מֵאֵינִי“ („עם שמש“). והיא דרך אחד (עין=כלי הראיה של החי, אין=אפס), ואילו הדרך האחר הוא: „לא ידע איש מי היא מֵאֵינִי וְלֵאֵינִי – ותצת כל עֵינַי“ („צליל צליל“). שכאן ההיראה היא אחרת (מאין=מנין). השמוש בדרכים אלה מצוי הרבה אצל משוררינו בכמה תקופות – ראה רשביג: (שירי, א', שיר ע"ז, שורה 25) „ואיך נשתה יין ואיך גרים עֵינַי והיינו אֵינִי“ – ואילו אמרנו להביא את הדוגמאות המצויות ברחבי־ספרותנו לא היו נכרכים אלא בכרך, כי רבות הנה, ונשוב איפוא למשוררנו ונוסיף משלו: „הרב נושא עֵינֵינו אל הלילה מאין יבוא עזרי ועזר אין“ („יום הששי הקצר“). ונמצא שבעצם נגלה חלקו המכריע של השחוק כמאמר המשורר הקדמון: „אשא עֵינַי אל ההרים מאין יבוא עזרי“ (תהלים, קכ"א, א'). לאמור, שגם כאן השכבה לא תמול נערמה, ונראה מה שהצמיח עוד המשורר על אותה שכבה שחלו בה ידים מרובות כלי־כך: „גם כוכב אחד שם עוד יקרוץ עֵינֵינו, ושאר העולם שותק כאילו אֵינֵנו“ („רוזי לילה“). וגם: „ובלא ניצוץ תקוה בלב ובלי שביב אור בְּעֵינַי היד תגשש באפלה, תבקש ומשען אֵינִי“ („בעיר ההרגה“). „מאין בא הקול וישא עֵינֵינו וירא“ („דון קישוט“). „בן אחד המלכים כמוהו פֵּאֵינִי. כמעט שלא יראה לְעֵינַי“ („אלוף בצלות ואלוף שום“). ודרך אחר שכדומה לו ראינו כבר: „וישא דון קישוט את עֵינָיו – ועל ראשו נוצץ כעין הזהב“ („דון קישוט“). „וישאו את עֵינֵיהֶם ויראו והנה כעין בית עומד מרחיק“ (שם), „וישאו את עֵינֵיהֶם ויראו והנה כעין אביקות אש“ (שם), „אך גם כמעט כסה צלו את עֵינַי כל בעליו וחטורת לחוטם כעין גבנון“ (שם), „אל קדש הקדשים שבוצר אל בת עֵינֵינו – אי בודד לו כְּעֵינַי עולם קטן בפני עצמו“ („הכרכה“). ועלינו להעיר, שעל הרוב חוצצות כאן בין שתי המלים אילו שורות, ואפשר שנגלית כעין „חוקיות“ אסוציאטיבית, המעלה את המלה האחרת – הרי גם שלא מדעת דבק הוא בו, וכאן אולי אשנב קטן למעבדה שלו. אך אין אנו יכולים להפטר מענין זה בלא הזכרת דרך אחר של שעשוע בשורש זה: „וירדם מְעַנֵּן חֵיהֶם – ונסגרה הָעֵינַי מֵאֵלֵיהֶם“ (מגלת האש), וכאן הוראה אחרת (מעין=עין – מקור, מבוע). וראה את הצירוף: „ומדרך כף רגל לרמיה בכל זבולה אֵינִי, פה לא תעכר הקנאה מְעַנֵּן טהר אשרנו ויפכו חיינו בהירים כמים זכים בעֵינַי“ („וילהלם טל“). ולאחרונה נזכיר גם מסוג שהזכרנו קודם, אלא שהקרבה היתרה דוקא נוטלת כאן את האפקט של שעשוע: „ויש שאין העֵינַי רואה מהם לא את ארובות העשן“ (ספח), בעוד שהאפקט מרובה משהו כשהמלים מרוחקות קצת: „ואין יודע מוצאם ומובאם ועֵינַי לא תשורם“ (שם).

על מערכה זו – חילופי־אותיות אהחֵץ–נמנה גם סוג (הא כנגד חית): „ובתחילה הן צנועות שתי יוני הַחֵץ – היא אומרת לי: הֵן“ („צפירת“). וקצת סוגים שהזכרתם יפה במקום אחר, ויכולים אנו להפליג למערכות אחרות. קודם כל מצוים אנו לראות בדוגמאות – בחילופי אותיות בומֵף–ונצביע על קְנֻצוֹת זקנם מתפתלות בְּקִבְצוֹת נפתולי הנחשים“ („מתי מדבר“), או

הניח“ („אל האריה המת“, שלא נכנס לכתבים ונדפס ב„פרדס“). ואין צריך לומר שההזיה והחזון אינם רחוקים וענינם אחד. ועתה סוג אחר (הא כנגד עין): „הישך הַפֶּעַר ויפּוּרו העכים ונגה הַפֶּהָר ונגהו כוכבים“ (הרהורי לילה). וכאן אפשר לומר, שהיתה מגמה לאחד ניגודים, שהרי המלה האחת (סער) היא שמטילה אפלה בעולם, ואילו המלה האחרת (סהר) מעלה לפנינו את קצרת־הכסף שבשמים, שאינה נראית אלא כשהשמים מטוהרים וחלל־העולם עומד בשלוחו. וכן אתה מוצא „וכאילו חושבים הם וְהַרְהִירִים – העד היסוד במ הם מְעַרְעָרִים“ (תיקון חצות“), או „ומשתה ערכו לו בארמין המלך הַנְּהַרְרָה, הכל אשר לכל דבר לא נְעַדְרָה“ („אליף בצלות ואלוף שום“). ועוד סוג אחר (היא כנגד אליף): „ועל אפך ועל חמתך תביא קטרתך הזרה, את עדנת האביב בלבבך – ולא תהי לזרא“ („בעיר ההרגה“). כאן צריך להעיר, שתוספת השעשוע הוא בכך, שמלה אחת (האף) נתפסת בכפול־הוראתה, בהיראה „המלאה“ – כלי־הרחח של האדם, כחוטם – ולפיכך תיבא אליו הקטורת – וגם בהוראה „הריקה“, – כמדת כעס, – ולפיכך מווגת לה החֶמָה שגזורה היא מחמימות. וראה גם דרך אחר של שעשוע „עד יצא מֵאֶפְתָּה, אָף יז מעיניך“ („זוהר“). שאותה מלה מִפִּיעָה בשתי הוראות (חוטם, גם), וזה שעשוע קטן, אך נשוב אל הסוג שלנו ונוסיף עליו: „כל העולם כחדש: זה החמה הַבְּרָה, זה הארץ המאירה אך הבקר אל בְּרָא“ („עם פתיחת החלון“). יש לפנינו שם־תואר (ברה־צחה, בהירה) ושם פועל (ברא־בריא, יצירה), וסוג אחר (עין כנגד אלף): „ונוצה רכה שמורה עֵפִי מרוטה בעצם יד של אֶמִי“ („בין נהר פרת ונהר חדקל“). ובדומה לכך: „הוי האמת שמעה אֶמִי, כי לבבך סר מֵעֵמִי“ („יש לי גן“). או בסיטואציה אחרת: „ויצאה נשמתו בֵּאֶמִי“ והנה גם עֵינֵינו שואלות פה חשבון מֵעֵמִי“ („בעיר ההרגה“). ואגב נעיר, שמסיכות־הזכר של מי שנשמתו יצאה באחד והזכר של לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון אינה אולי סמיכות שבמקרה, ודוגמה אחרת: „עת יצר העזר לעצמותי הנמקות – אז תעל פְּאֹר טבולת טל בת שירתי“ („הרהורי לילה“). וכאן יש להעיר, שמלות־השעשוע (העזר כאור) הד רחוק להן, בכנות־אור, לא עור, שלבשו אדם וחיה בספר התורה של ר' מאיר, כשם שכדאי ליתן את הדעת על כך, שהמשורר הרחיק מלה אחת מחברתה, קרי: צרתה, אלא שקבע להן מקום אחד, בסדר השורה השקולה, ונמצא שבאזון מזדווגות שתי המלים שצלצולן אחד כדי חרוז פנימי. ועתה נראה לשם השיאה כמה נסיונות אחרים של המשורר להסתייע לשם שעשוע באותיות שורש אלה (עור־אור). „בבוקר האור העירני מתנומה“ („זוהר“), וכאן מזווג לאור שם־פועל (עור־הקִיץ), ויש להעיר, שגם צמד זה לא תינוק בן יומו הוא, ובלייל־שבתות נשמעים דברי הפיוט. „כי בא אורך קומי אורי, עורי עורי שיר דברי“. ודרך אחר: „לארות לו אורות רטובים ורעננים“ („אל האריה המת“, שלא נכנס לכתבים ונדפס ב„פרדס“), שכאן מזווג לאור שם־פועל (ארה), שהמשורר משתמש בו לשעשוע אחר: „לא אריתי יערות דבש על דרכי המסורר“ („על סף בית המדרש“) וצמד־שרשיו נבדל באות שמתחלפה בכת־מוצאה (ארה, ערה). ואולי צריך לצרף את השורה הבאה: „מאז הפרידתני הרוח הרעה“ (שם). שהשעשוע כולל שילוש של שרשים (ארה – ערה – רעה). אך נשוב לדוגמה הראשית („לארות אורות“) ונעיר, שאולי לא במקרה מניח המשורר הצעיר לקודמו המת שיהא אורה, הלא שמו אריה, וְשֵׁם־השיר נראה אותו משורר כאריה ממש, כאותו אריה המת של קהלת שהוא טוב מן הכלב

צדי), וכל שכן שנראית כמנצחת שורה כזו: והוא עמוס בחכמה ובתבונה ובכל מִסָּה, כפי עשרים צמדי בקר ומִשָּׂא" (אלוף בצלות ואלוף שום), ועוד נראה שהמשורר עושה בצמד שרשים זה (נסה, נשא) מבלי לזכות באפקט שלם.

לבסוף עלינו להזכיר חילופי-אותיות של השורש שלא בבנות-מוצאן, אלא באותיות שקריאתן המקובלת והשגורה בפי המשורר היא כשל בנות-מיצא אחד: עת כל היקום יחריש דומם וְיִתְיַל — כמו יחלום חלומו האחרון, כמו יָכִיל" (המתמיד), ונראה את המשורר כשהוא בא אלינו בתוספת-גייון. שאינו מסייע לו להגיע לכדי כְּפֶל מושלם, ובעוד קשובה אזני ומְיַחֵל ובמאור קדשה לבי יְתִיל, יְכֶלָה יגוע" (מגלת האש"), וכן בחילוף כפול של אותיות: שֵׁב הנני עתה מעמק הָעֵכוֹר — נלחמנו כגבורים אך הכינו אָתוֹר" (על סף בית המדרש) — מלבד חילופי כף בחית אות אחת בבת-מוצאה (עין באלף) — וראה גם וכיתום עלוב אשר שָׁכְחוּ — כן חשופי גג־תחתיהם שֶׁחָחוּ (מתיקון חצות"), וכן: מְלֹא מְחַוְּנִין ומשיב נפש וללא מְכוּוֹנֵן צעד" (ראיתכם שוב בקצר ידכם").

ג

אף בדוגמאות אלו הצליחה המגמה, אם גם לא הצלחה גמורה, לְאָחֵד מושגים שונים בדבור אחד, ואפשר לומר שבדוגמאות העיקריות, לא בדוגמאות-הלואי שהבאנו לשם הארה בלבד באה, לפחות מצד השמיעה, השליטה-האחדות על סיפוקה. אך יש שגם הצד הזה שנשאר לפליטה, בשעה שהמראה והדקדוק והמשמעות עמדו לבלע את מגמת-האיחוד, לוקה ונפגם, וכבר ראינו בדוגמה כזו לְהֶכֶל — אָכַל כשאות אחת צרויה וחברתה סגולה, וכאן צריך להעיר על דרך אחד של השעשוע, כשהצד השובה במראה ובצד הדקדוק הוא שלם, אלא שנקודה אחת קטנה באה ונוטלת את אפשרות-האחדות הגמורה: הַצֹּר הוריד לנו יום חזק מִצָּר" (משירי החרף) כשאותה מלה עצמה נפלגת לשתי הוראות (גם הַצֹּר = אלהים הוא אבן; צור ישראל, אבן ישראל), ודוגמה דומה כשהמשורר מבכה את ילֵג ואומר: ואצבעות נוספות מור תרדנה תעלינה", ואחרי כ"ח שורות הוא כותב, ואצבעותיו נטפו מר על כנורו כי פרטי" (אל האריה המת"), או: ובלב נְכַל רוע — אכן נְבַל העם" (אכן חציר העם"), וכן: אדוני קח מה תקח את חלבי וְרָמִי אם אחשך את שפתי ולקולי יהי דְמִי" (המתמיד), ואף: מימי פְּרָה — בן פְּרָה, ולהבדיל בין תְּמֹר בן אתונות ובין תְּמֹר מרת" (אלוף בצלות ואלוף שום), כדי לראות מדרגתן של הדוגמאות האלו נראה קצת דוגמאות, שבהן ניסה המשורר בדרך אחר, כדאי להעמיד ליד הדוגמה הראשונה (צור צור) דוגמה זו: ותחת פטיש צְרוֹתֵי הגדולות כי יתפוצץ לבי צור עזי" (לא זכיתי באור מן ההפקר), או ליד דוגמה אחרת רָמִי — דְמִי: וידחקו את אונם אל תְּדַמְמָה מְדַמְמָה להקשיב" (מגלת האש"), ולהשוות לדוגמה מוצלחה יותר: ובנית עליה מבצר ברזל וחומת נחושה, של תְּמַת מות שנאת שאל ומשטמה כבושה" (בעיר ההרגה"), או: הלא תזכרו הרב ומאמרו הָאָרוֹךְ, על יפיתו של יפת על פי שלחן עָרוֹךְ" (עקבות המשיח, שלא נכנס לכתבים), שבה נתחלפה גם אות אחת בבת מוצאה, וכן: על ידי אֵף אלפי נְעֻלָּמִים יערימו סוד — ובפיות נְעֻלָּמִים" (רוי לילה"), אף כאן נתחלפה אות בבת-מוצאה וחל שוני קטן בניקוד, אך ראויה דוגמה זו שנתן קצת דעתנו עליה, כי המשורר משעשע וחוזר ומשעשע בצמד-שרשיה (עלם — אלם) כשהשינויים הם גדולים יותר: כְּאֵלָמִים מקרקעם עד גגותם ושומרים סתומי חלון תְּעֻלָּמִים" (רוי

דרך החוזר כמה פעמים בשיר: כוסו תְּיִו לשותות תְּיָב, אל צור תְּיִו להודות תְּיָב", ורועו תְּיִו להכות תְּיָב"; ובני תְּיִו לגדלם תְּיָב" (יעקב ועשו), וכן: וכטוב לב הערר בלילות הַחֶרֶף — ששחטה את מחו ותביא בו חֶרֶב" (המתמיד), טעם דם הָעֵנָב ותפקחנה עֵינָיו, ובשבתו על גביעים מלאים דם עֵנָב ספר להם את כל היקר אשר ראו עֵינָיו (אלוף בצלות ואלוף שום), וגם: רחוקים מאויר ואלמים ועֵנָרִים, כמוהם כמוכם כל ילדי הָעֵבְרִים" (רחוב היהודים, שלא נכנס לכתבים ונדפס בממזרח ומערב של בריינין), כאן גם תוספת שֶׁשְׁעוֹ (אויר-עורים), ונראה במערכת אותיות גיכִק: הרהורים רעים מבלי קול, קוראים תגר על הַפֶּל" (מתקן חצות"), וכן: ואולם בחשך הפל בתוכם ובהאלם הכל יצף פתאום מן הדממה קול הדממה" (מגלת האש"), התהלוכה בכרה נאוה וְקָלָה, צועדת מעדנות מקשטת בְּפֶלָה" (אלוף בצלות ואלוף שום), או: עשו מְשָׁפִים לבית-המרוח, חבית מְשָׁקִים מפיו תתן רוח" (יעקב ועשו), גַּל קל ובהיר" (הצור והגל), או דרך אחר: ורוח קל בא נשכ נס, וישק לי וְגַל לי רו" (בעירוב היום"), צרור תמיילי הַמִּתְקֵן אל הדרך מְתֻקֵן" (תקות עני"), הורד אל ירכתי שאול זה הַנְּקָר — ויכרה לנפשו קָבֶר" (וילהלם טל), נחל נָשֶׁר, חורשה גיא — מרחקים תבוא בקָשֶׁר" (המכונית), וכאן נראה על נסיון אחר, שלא הבשיל דוגמה של שלמות ונאחו בהיפוכו של סדר-האותיות והשלים עם שנוי-נקוד: "רָנָש אדיר קָשֶׁר תוכני" (אלילי הנעורים), ובאותיות דטלנית: צהלי קולך גם אָת — החץ רובה קשת עף אָט" (ותנפף החסידה, שלא נכנס לכתבים, נדפס בממזרח ומערב, תרנ"ה), וצורה לקויה יותר: אַל הַטּוֹפְלִים תְּפֹל אל בונים מהבילים" (אל האריה המת"), או: אשר השליטום פה הספרים האלה בטומאתם וישחק הכהן לתומת האשה" (דון קישוט), וידוע משחק זה (עמנואל פראנסיס, למשל, מדבר על אבי אבות התומה" ובפולמוסאות ר' יעקב עמדין ור' יונתן איבשיץ היה השמוש בהפיתת-התומה לטובאה בליסטרא מצויה), באותיות זסשריץ: ויצא עם שמש יום עזיז מְסוֹמֶר וכוח עולמים בו חסום ומְשוֹמֶר" (משירי החורף), כאן נעיר, שאין אולי להביא במנין את השנוי הקטן שבשמיעה (סמך כנגד שיין), שהמשורר נחפס במעשי-החריזה שלו פעמיים הרבה מאד לקריאה ליטאית, שאינה מבחינה בקריאת הסמך או השיין השמאלית לבין הימנית כשם שנתפס גם לקריאה אחת של החולם והצירה והדוגמאות מרובות ונסתפק בדוגמה טפוסית: קורי ארג-הָעֵבְרִיש — שם בזוית המְעַרְבִית" (בחשובת"), ואם כאן אנו יכולים לפרנס את הלקוי שבשעשוע, אין לנו ביאור כזה בדוגמה אחרת: הרוח כמִסְנֵן רק צלול ומְצַנֵן" (המתמיד) וחסרוננו בעינו עומד, אלא גם דוגמה זו יכולה להראות מעולה, אם נעמיד לידה נסיונות אחרים, שלא טרדו את ההפרד אלא במקצת: זיו שמש מְצַנֵן ופני יקום צָנוּע" (זוהר"), או: עמודיך יְתַפְלְצוּן — בעפרך יְתַפְלֵש ארון מאין תורה" (על סף בית המדרש), נסיונות כאלה מגלים גילוי יפה את הפשרה שבעל כרחו, שבין המגמה להעשות את שני השרשים (פלץ, פלש) במעטה אחד ולעשותם כאחדים ובין העמידה של המלה על נפשה ויחודה, הפשרה שאינה אלא עדות לכשלונה של המגמה בתגרתה, כשם שהיא עדות לכשלונה של המגמה-שכנגד בהגנתה בפני נסיונות, כושלים כאלה נראים כמנצחים, וכבר מן החורשה מעבר לְמִסְלָה מצלצל ובא קול לעגי המְצַלָה" (צליל צליל), וביגיונכם קפאתם קודרים וְנַעֲזְבִים — הלבניכם יצאיכם הנכם נְעֻעְצָבִים" (על סף בית המדרש), אם גם ההפרד שבשמיעה מורגש (זין וסמך כנגד

והמלאכה). השימוש בשעשוע זה אינו חדש, ועוד הראב"ע כתב: "על הַדָּבָר אפליג דְּאָגָה", ומהאחרונים ראה למשל חידודו של נפתלי הירץ אימבר בשירו על המושבה פתח-תקוה: "תיבש בצת האגמים ותמות שם הַדָּבָר" (ברקאי, ירושלים תרמ"ו, עמ' 51). ונראה לנו, שפועל כאן הדו של כתוב, שכן מסופר לנו, והצורים ישבו בה מביאים דָּאג" (נחמיה י"ג, ט"ז), כלומר דָּג (אגב, באותו שיר יש עוד זכר לספר נחמיה: המשורר עשה שמוש של צחות משני השמות "מללי גללי" וראה שימוש זה בשירו של ש. מנדל קרן, גללי מללי, במזרח ומערב. ונעיר, שלא כאן בלבד מותר לנו להטריח כתוב כאבי-השעשוע, אלא גם במקומות אחרים. למשל: "על חלמיש בנו אחד נשאר עד הַהָרִים - - ערירי נצב שם עד בוא הַחֶרֶק הַ" (על כף ים מות זה"), שכן הליופוליס העתיקה, עיר השמש (=חרס) נקראת "עיר הַהָרִים" (ישעיה י"ט, י"ח). סמיכות כזו אפשר למצוא בשורה: "לו אגדת תַּנְחֻמִּים אחת הַנִּיחָה להם צרתם" (כעיר ההרגה), כשם שלא נקרא בנו של למך נוח אלא משום שהיא שניחם מעוצב, וכן כשהמשורר מדבר על נערה שמנגנה על הפסנתר (=מְנִים בלשנו), או הוא אומר: "אז לא יגלה פֶּךְ האצבעות תאמרנה ודילוגיהן אהבה" (במננינה, לא נכנס לכתבים, נדפס ב"אחיאסף תרנ"ו), ואין כאן אלא שימוש במדרש (ודגלו עלי אהבה - ודילוגו עלי אהבה), אך ראה גם דרך אחר: שר דגל בקרב רועי עדר ולבכו לא ישאנו לגדולות" (מילהם טל"י) וכבר הסביר חכם אחד לשון מדברת גדולות (תהלים י"ב, י"ד) קרי: לשון מדברת דגלות, ולא נאריך בזה. מקיירים לדרך זה הם המשלים כשהשעשוע מגלה או מתראה כמלה את השורש המשותף של שתי מלים, שנפלו והרחיקו במעט או בהרבה ממקורן. דוגמאות קלות: המשורר מדבר על היונים: "שבו אלי לעת עֶרְבָה והנן עֶרְבִים מלומדי אשפתות" (חלפה על פני), וכאן השעשוע בשורש האחד (ערב) יש בו שימוש בדרך המצוי אצל משוררי ספרד עם ההד לסיפור על שילוח-היונה מתבת-נוח, ונעיר, כי גם בשורה, צנת בָּקָר צריחת עֶרְבָה" (משירי החורף) נשמע הד של שעשוע אחר (בוקר-ערב). ראה גם דרכים כמו: "כל בָּרְקָן התנוסס ועל כל קוץ וקוץ תרעד אכן בָּרְקָת" (זוהר"), שמעלה לפנינו שורש אחד (ברק). וראה: "את נשמתי הצילה קרן פֶּן רחמניה ועל כנפי הווהר ימים רבים פָּוְהָה" (ואם ישאל המלאך") וכדומה. אך על כמה מן הדרכים האלה נעמוד במיוחד.

בדוגמה אחת נבסר שורש אחד, שנפלג לשתי מלים בשנוי קל (שין שמלית וימנית) והזיווג הוא שמבליט את השייכות הפנימית: "בסל אין פת לחם שָׂאָר בְּמִשְׁאֲרָת" (שירת), וכבר אמרו חכמים, ששנוי הנקוד אינו טעות. כך מעלין לפנינו שורש אחד: "אף לא ככפיר נכבש בוטח המשבר את בְּרִיחֵיו לְבְרוּחַ" (בשדה), וראה גם שימוש אחר באותיות השרש אלא בסדר אחר: "והפלתה עינו מכל הַתְּבוּרָה שני בְּחוּרִים" (מגלת האש"), ולפנינו איפוא שלשה צירופים (כרח-חבר-בחר) וראה: "בְּחוּרֵי-הַיְשִׁיבָה נמוגים נשמטים לְבְרוּחַ החוצה, החוצה" (המתמיד), ועתה נגיע לדוגמה שכבר הזכרנו יחודה, וראויה היא שנקבע לה סרק קטן, שהוא טפוס לדרך זו שנתגלגלנו עתה אליה, כלומר - לשעשוע בדרך היפוך סדר האותיות שבשורש. אך קודם שנעשה כדבר הזה נברר עוד את הדוגמאות שאין בהן חילופים בסדר-האותיות שבשורש, אלא חילופי ניקוד.

לילה"), או: וליצר לבי עד ומשופט אֶלֶם - אף הוא מעיני נְעֻלָּם ויתחמק" (לפני ארון הספרים), ויש שמצטרף גם גיוון שלישי (עלם - אלם - עולם): "ענוי עוֹלָם אֶלְמֵי נפש - - חולמים נעלמים" (ויהי חלקי עמכם), וכאן יש תוספת-שעשוע (עלם-חלם) וראה גם: "מחבא רוח איתן, מקלט עם עוֹלָמִים - - תטו צללים שחורים, צללים נְאֻלְמִים" (על סף בית המדרש), ובודאי לא מקרה הוא, שהמשורר מחבב את הצירופים האלה, ועוד נראה כדבר הזה בצמד שרשים אחר (חורש - חרישי - שחר-שחר) וכל שעמד על תפקידה של השתיקה, הכמיהה ללשון האלמה והעלומה, הכמיהה לחורש-בראשית ולשחר שקדם להמונו של יום, הכמיהה להויה שלפני הקבע התרבותי ספק אם יוכל לראות כאן יד המקרה בלבד.

ונשוב ונעיר, כי צמידים אלה - וראינו כבר כאחד (עין-אין) - לא יחידים הם שזכו לכמה גלויים. יש גם צמידים אחרים, אלא שבהם יותר משיש הדבוק הפנימי יש צד של חשיבות טכנית, כך נמצאים אחים לדוגמה שהזכרנו (אָבֶל-הַקֶּל): "שוממה בְּהַבֵּל חיי תפלה וְאָבֶלָה בלי אחרית ותכלה אָבֶלָה" (שירת), וראה דרך אחר: "הַקֶּל על לב אשר ימק בקצפה, על חם הַקֶּל פֶּךְ שִׁנְדָף בקללה" (שירת), שכאן מתעשר השעשוע בשורש חדש (הבל-חבל), ועוד דרך אחר: "והכותל לא נְחָלָב עד היום וְהַקֶּל" (ספיח), שכאן נצטרף מאיתן האותיות עצמן שורש נוסף: (חלב-חבל), ועתה נשוב לענינו, ונראה שעשוע שאין בו גם שינוי נקודה, אלא אות שנתחלפה בכתיב-מוצאה: "וארור פֶּשַׁע ויש לו ידים להקל מְאֹד - ומתנכר בצרה! ועך אלהים מה נאמנה דמעת" (לא תמח), ודוגמה נאה יותר: "ודומם היה עֵרִי כי מצאתני בקלוני ותראני ביום אֵיךְ" (כעיר ההרגה), ונעמיד לידם דוגמה, שבה לא לבד שנתחלפה אות בבה מוצאה, אלא שחל גם שנוי בניקוד: "עֵרִי באתי אל משכנות אדם יושבת שבת עֵדָה" (מילהם טל"י), שעשוע שאין אנו עומדים עליו מיד, כי אין בו מסימני-ההבלטה. דוגמה אחרת היא כשהשינוי הוא בחילופי-אותיות שאמנם מוצאן אחד אלא שהן מתחלפות באותיות שהן כקבוצה, לצמן מצד אחר - אותיות אהוי - ובתוספת שינוי קטן בניקוד: "ואל ידע אוֹיְבְּכֶם ואל ידע אוֹהֲבְכֶם" (למנצח על המהולות), ולאחרונה נביא דוגמה, שבה הצלצול והצד הדקדוקי שוים - כגון הדוגמה סָפָה-מִשָּׂא, אלא שמתווספה אות שעל הרוב אינה מורגשת - שוב מיסוד אהוי, - כמו למשל: "והנה רוח אחרת צרתם פְּתָאם, להוֹסֵד עלינו ולהשיבנו אל פִּיתוּם" (עקבות המשיח), או: צפרני המשוחות בְּרוֹשׁ - - עובת ראש ארזים וְבְרוֹשׁ" (ותנפנף החסידה), כאן לפנינו שעשוע משולש: קודם כל מיעודנו הטוב-רוש-ראש-ואחר-כך הצירוף של אות-שרת לרוש, שיהא דומה לעץ הברוש, וכאן המקום להעיר, שגם הראש-הגלגולת זכה, בוכות צירופה של אותה אות-השרת, להיות דומה בצלצולו לעץ הברוש וראה: ועתה מת הא, לא בְּרוֹשׁ ולא ארז - - המגדל בְּרָאשׁ הסלעי" (על כף ים מות זה), וראה רש"י: "כמו ברוש תהיה לראש מוריך" (א' שיר נ"ו, שורה 18); אך ראה גם תוספת של אות מאהוי שהיא מורגשת לאון: "קנה אֲוִיר לנשימה גנוב אֲזַר לעינים" (הרהורי לילה), וכדומה: "להטעמו מעט אורו ואוירו המיוחדים" (ספיח), ועתה שעשוע שכדאי לעמוד עליו משהו: "לא בשר לא הָנָה ומה כל הַדָּבָר" (למנצח על המחולות), שהמשורר חוזר אליו בצורה אחרת - הפעם במשקל אחר, לפי הנגינה הנקראת נכונה - "מי טרח ומי דָּאג" - ומי הכין בשר וָרָג" (שיר העבודה